

Bori Imre

A „VALÓSÁG TÚLSÁGOS SZERETETE”

(A MAGYAR NATURALIZMUSRÓL)

Az 1880-as években a naturalizmus központi kérdése a magyar irodalomnak. Nem mindent elsöprő viharoként tört a szellemi életre, hanem jótékony zápora permetezte az elméket, s befolyásolta az ízlést, hatott világszemléletre és erkölcsi felfogásra egyaránt. Főképpen pedig felszabadító hatással volt azokra, akik írói pályájukat akkoriban kezdték, és első kísérleteikkel is a naturalizmus mellett tettek hitet.

Szinte mindent tudni lehetett róla akkor már: előkészítette a tudományos gondolkodás, hiszen annak a *Budapesti Szemlének* olvasói, akik Péterfy Jenő Zola-recenziójában Claude Bernard nevét olvasták, azok már 1865-ben is találkoztak a francia orvostudós nevével. Ott ismertették Claude Bernard-nak *Az élettani tudományok előhaladásáról* című munkáját és írták: „Mihelyt a kísérleti módszernek egyetlen céljával a közel fekvő okok vannak elfogadva, nincs többé sem materializmus, sem spiritualizmus, sem élettelen, sem élő anyag; nincs egyéb csak természeti tünemény, melynek meg kell határozni föltételeit, más szókkal megismerni a körülményeket, melyek, e jelenségekkel viszonyban, a közel fekvő okok szerepét játsszák. Minden tudománynak, mely a kísérleti módszert használja, rendszerellenesnek kell lennie.” A tudománytörténeti megállapítás szerint ugyanis „az egzakt tudományok szakágait művelők eszményképe: Claude Bernard” volt, és igazság gyanánt a „szisztematikus módszerrel, a szabatosan ellenőrzött kísérletekkel, a szigorú pontossággal, bő tárgyismerettel bizonyított eredményeket fogadták el”. Hermann Ottó ezt a követelményt 1876-ban a pókfaunáról írott nagy művének bevezetőjében a következőképpen határozta meg: „A tárgyakat, viszonyaikat pontról pontra, területről területre kell, hogy kövessük, csak így juthatunk el a jelenségekben rejlő tanúságokhoz, az általános érvényű tételhez.”

A naturalizmus előtt is híre járt, és már az – akárcsak másutt a világon – a magyar irodalmi életet is megosztotta, lévén szó nem csupán esztétikai, hanem politikai és társadalmi kérdésekről is. Az első információk elutasítását sugallták, és az „eszményi szép” védelmét sürgették. Csiky Gergely 1879-ben Párizsban látta a naturalizmust a színpadon, és a Fővárosi Lapokat a következőkről tudósítja: „Pálinkagöz, rekedt rikácsolás, reszkető kezek, bután kime-

redt szemek, összeverődő térdek, görcsös lihegés, állati hörgés, szenny, rongy, szemét, lelki fekélyek mind takaró nélkül, testi nyavalya vonaglása, hörgése, verejtéke, meztelen nyomor, csupasz aljasság, a szigorú, kérlelhetetlen, igazságot nem ismerő, elégtételt nem adó valóság, állattá sülyedt ember élete a sárban – lehet iszonyú, megrendítő, tanulságos, de nem szép; és ha beront a térre, mely az eszményi szép kultuszának van szentelve, erős bizonyítvánnyal kell igazolnia jogosultságát, hogy a régi tulajdonossal megosztozkodhatik birtokán.” Nem véletlen, hogy az első magyar naturalista művek még el sem készültek, a naturalizmusellenes kampány már megkezdődött, többek között a vidéki sajtóban, amelynek szerepe különben jelentős volt a naturalizmus eszmevilágának terjesztésében. A francia irodalmi példák önmagukban is provokálták a szemlélőket, a tapasztalatok pedig sejteni engedték a magyar irodalmi fejlemények jellegét. „A művészet Franciaországban egy félszázad óta mindinkább lemondva az eszményítésről, úgyszólván belebolondult a valóságba s mai napság legfőbb gondja, hogy azt aprólékos pontossággal s növekvő szabadsággal leírja – kezdi fejtegetéseit a ma már feledésbe merült Végh Artur, a Carlyle-fordító, 1883-ban *A finom érzék a művészetben* című tanulmányában. Az e fajta leírásban fokozatosan sülyedt a nemesről a családiásra, majd a közönségesre, a gorombára, a nemtelenre s nemsokára a kifejezhetetlen előtt fogja magát találni... Végre, a fejlődés új momentumaként, úgy gondolák, hogy ha a valóság a művészet valódi tere, nem kell megfélemlkezni a legsilányabb tárgyakra s a legaljasabb lényekre se, melyek szintén megérdemlik, hogy velök foglalkozzunk.” Végh Artur állítja azt is, hogy a naturalisták túlságos valóság szeretete az, amely „ma megbotránkozott túlkapásaival”. A korabeli sajtó alaposabb tanulmányozása az adatok sokaságával bizonyítaná, a naturalizmus térhódításának milyen gazdag folyamatai játszódtak le a magyar irodalomban, milyen gyorsan szívódott fel eszmevilága (a negatív minősítések segítségével is) az irodalmi és az olvasói köztudatba. E sajtó egyetlen szegmense, az ebből a szempontból már feltárt erdélyi is az adatok bőségével lep meg. De emlékeztethetünk a Magyar Salonnak arra a jellemzésére is, amelyet Dersi Tamás adott: „Irodalomelméleti tanulmányai Zolára és egy nem túl magas színvonalon értelmezett naturalizmus-felfogásra hivatkoztak leggyakrabban, anélkül, hogy ezt az irányzatot elvszerű következetességgel igyekeztek volna hazai talajba ültetni. Általában jellemző, hogy a Magyar Salon inkább informált, mint állást foglalt.”

A naturalizmus e korai időszakában Asbóth János volt talán az egyetlen a magyar irodalmi közéletben, aki – ha nem is helyeselte –, a naturalizmus megjelenését törvényszerűnek látta. Amikor az általános irodalmi mozgástörvények felett tart szemlét, pontos és megbízható az interpretációja. Tudja tehát, hogy a „latens romantika és phantastika a realizmusban az egész iskolák sorsával közös”, s mi több, azt is rögzíti, hogy éppen „ez képezi az átmenetet a romantikától a legújabb naturalizmushoz”, még ha ezt a folyamatot nem is lehet könnyen észlelni. Az irodalmi-művészeti irányok megjelenésének a „mekanizmusát” rajzolja fel, írja le, hogy bizonyítsa, a naturalizmus megjelenése sem kivétel:

„Mert bármi nagy zajjal lép fel valamely új iskola: az irodalmak is organice, oly finom átmenetekben fejlődnek, hogy soha sem lehet a határt pontosan

megszabni: »itt végződik ez az irány, itt kezdődik az új!« A határ inkább csak conventionalis, és az által támad, hogy a fejlődés bizonyos pontján öntudatra jut a nagy változás és azontúl öntudatosan teszik az emberek, amit öntudatlanul már régóta tettek, új theoróikát állítanak az új irány számára és megtámadják a régieket. Így, nem hogy egymást egy adott pillanatban felváltották volna, hanem lassanként mentek át egyik a másikba: a classicizmus fenséges, derült, nyugodt napfénye, a romantica görög tüze, a legújabb úgynevezett naturalizmus hideg villanyfénye, mely megdöbbenően éles világot, a napvilágnak hazug mását veti mindenre, amit eddig jótékony sötétség borított, amit eddig mindenki még önmaga előtt is titkolni igyekezett, mert sértette a legromlottabbnak is ízlését és szemérmét.”

Fejtegetése Mikszáth-kritikájának egyik legfontosabb gondolata 1881-ben, amikor *A tót atyafiak* megjelent, ugyanis szembe kellett néznie azzal a kérdéssel, hogy vajon Mikszáth Kálmán ifjúkori s oly népszerű novelláskönyve naturalista irányú-e, mert Mikszáth novelláiban is ott látható a romantika és a realizmus együttes jelenléte. Nem naturalista Mikszáth, állítja Asbóth János a kritikájában, de ő is ott van a „tisztá romantikából a tiszta realismusba” vezető úton, miközben a naturalizmus a realizmus elfajult formája, „mely csak akkor volna valóban naturalizmus, ha csak az aljas és az undok volna a világon”. A naturalizmusról még egy ízben szót ejt: akkor, amikor védi Mikszáthot az utánzás vádjától. Ő maga a Turgenyev, főképpen pedig az amerikai Bert Harte rokonának mondta a magyar író, de siet hozzátenni, hogy nem ezek utánzója ő, s elméletet is kanyarít magyarázatként. Szerinte az csupán a kérdés, hogy az író, az irodalmi mesterség tanulása közben az egyéniségének megfelelő írótól tanul-e, olyan író követ-e, aki nem mond ellent „nemzete jellemének”, s hogy megfelel-e az író „jelenlegi fejlődési viszonyainak”. Nos, a naturalizmus magyarországi térhódítását a fenti kritériumok alapján tartja problematikusnak: kora magyar világának nincs rokon vonása a kortárs francia társadalom életével:

„Bizonyára, ha valaki akármilyen sikerülten írna nálunk Zola-regényt, ez nem volna több mint experimentum, egyszerű utánzás. Mert ami megfelel a francia szellemnek és jelesen azon dispositiójának, melybe a harmadik köztársaság alatt jutott, az a mi szellemünkből és jelesen annak mostani dispositiójából, nemzeti életünk jelen stádiumából természetes úton egyáltalán nem fejlődhetnék.”

Tagadhatatlan, hogy a naturalizmus ellen hangoztatott erkölcsi vádak ellenében az Asbóth János felhozta társadalmiak külön figyelmet érdemelnek, hiszen azt állítja, hogy a magyar társadalom nem ért még a polgárosodásnak arra a fokára, amelyben a naturalizmus lehetséges és szükséges lesz. Bert Harte már igen. Zola még nem példája a magyar írónak! Diagnózis szerint azért, mert van már gyorsan fejlődő kultúra a társadalom bizonyos rétegeiben, ugyanakkor ezzel „közvetlen contactusban” adva van egy végsőig elmaradott világ is – patriarchális állapotok, primitív körülmények, s „olyan emberek, akik még egészen a természetéi, állapotok, melyekben nem a szabad emberi szellem uralkodik a leigázott természetén, hanem ellenkezőleg, a szabad természet ura még a hatalma alól fel nem szabadult embernek”. Hozzátehetjük a fentiekhez, hogy a naturalizmus elutasításának magyarázatát is ezekben a körülményekben kell keresnünk!

Az irodalomtörténész a művelődési élet más területein is észleli a naturalista felfogás térhódítását: „Haszonleső vállalatok nagy propagandát csinálnak a naturalista Zolának, s nemcsak az ő műveit terjesztik, hanem a többi naturalista regényt is. A Népszínházban 1882 júniusában Zolának két naturalista darabját is játsszák (*Nana; Pálinka*)...” (Kokas Endre) Joggal írja Sötér István, hogy az 1880-as években az új francia regény divatja kezdődött, amikor Flaubert és Zola műveit kezdik fordítani és ismertetni, főképpen „élénken kommentálni”. Vannak, akik „esztétikai mértéket” vesznek Zola műveiről, mások felháborodnak és elutasítják, kézenfekvő lesz tehát, hogy a naturalizmus eszméje mintegy benne volt a korszak levegőjében (Kokas Endre), mint ahogy majd két évtizeddel előbb a darwinizmussal telítődött, miként azt 1869-ben Dósa Dénes középiskolai tanár megfogalmazta, mondván: „A levegő Darwinizmussal van tele...” A Magyar Tudományos Akadémia sem kerülhette el a naturalizmussal való foglalkozást: pályakérdést tűzött ki *A modern realizmus a szépirodalomban* címmel, amelynek kézzelfogható eredménye Haraszti Gyulának *A naturalista regényről* című könyve lett. Az adatok „naprakész volta” éppen úgy jellemzi ezt a művet, mint az, hogy a szerző a „kor hivatalos magyar irodalmi álláspontját és ideológiai sáncait védte” (Köllő Károly). Az ideológiai sáncok pedig nemcsak az 1880-as, hanem az 1890-es években is erősek voltak, és az eszményítés hívei tovább dacoltak, mint akik nem akarják meglátni az új társadalmi és gazdasági viszonyok között élő embervilágot, végső fokon pedig azt, ami a kapitalizmus akár pozitív, akár negatív előjelű képződménye volt Magyarországon. A naturalizmus kiváltotta polarizálódási folyamat korra jellemző jelenség. S ha jellemző és fontos Lyka Károly deklarációja 1891-ből, ugyanolyan tanulságos gróf Apponyi Albert nyilatkozata is 1895-ből.

Lyka Károly *Modern művészet* című programírását az *Élet* című folyóirat közölte, amelynek Katona Lajos volt a szerkesztője, és feje is egyúttal egy naturalista színezetű értelmiségi körnek. Ebben a Lyka-írásban találjuk a következőket: „Józanul, tudományosan lát (ti. a modern művész), előtte nem libegnek álomképek, nincsenek víziói, művészete valóban az új tudománynak a festészetre alkalmazott formája. Boncol, kutat, okokat keres és hatásokat figyel meg, de kritika nélkül áll a természet elé, nem bírálja meg, vajon az, ami előtte fekszik, megfelel-e valamely esztétikai szabálynak; veszi azt, amint az neki kínálkozik. Sőt veszi azt minden véletlenségeivel együtt, e véletlenségeket is a dologhoz tartozó organikus részeknek tekinti. Ennek analógiája megvan a modern orvostudományban, mely nem ismeri el az »abnormis«, »beteges« elnevezések jogosultságát, hanem azokat is természeti ágensek rendes hatásainak tudja be.”

Apponyi Albert a Kisfaludy Társaságban mondta el ellenvéleményét 1895-ben megtartott székfoglaló előadásában, ott, ahol öt esztendővel később Szász Károly majd a szecesszió ellen dörög. Apponyi Albert *Aesztetika és politika, művész és államférfiú* címmel értekezett. A naturalizmus elleni támadását a következőképpen vezette be:

„Ami a művészi alkotást a képzelemnek és a szívnek közönséges teremtményeitől megkülönbözteti, mindenekelőtt az igazság, az alkotásnak összhangja önmagával és tárgyának valóságával. Ha valami, hát akkor ez a tétel

a közmegegyezésnek tárgya. Ebben találkoznak azok az iskolák, melyek minden létezőnek utazását, tehát az undorítónak képét is bekebelezik a művészet körébe, és így a letriviálisabb értelemben vett igazsággal beérik, és azok, amelyek a művészi igaznak fogalmát szűkebbre szorítják és kívülre még az erkölcsi jót is a szépnek követelményei közé sorozzák; ebben egyezik a legvadabb realizmus és a legfinomabb idealizmus és minden közbeeső árnyalat.” Majd a naturalizmus kitagadása következik: „Annyit azonban mégis meg kell mondanom, hogy éppenséggel nem vagyok a túlhajtott realizmusnak, legkevésbé pedig a modern naturalizmusnak híve; az undoknak festését nem tartom művészetnek, bármennyi technikai ügyesség nyilvánuljon is benne; a rútnek esetelését mint öncélt nem, – és csakis mint eszközt a szépnek tökéletesebb megértésére tartom esztetikailag megengedettnek...”

Ezzel kapcsolatban pedig egyik végkövetkeztetése az lesz, hogy a „rút magasabb értelemben véve nem is igaz”, mert eltér a „normális típusoktól”.

A naturalizmus azonban már túl volt a „rúton”, a *nyomorról* a századfordulón már tudják, hogy az társadalmi nyomor, s hogy a szépirodalom éppen a naturalizmusban találkozott a szocializmussal. Franz Mehring 1892–1893-ban azt szögezhetette le, hogy a „mai naturalizmus... az egyre hatalmasabban fel-lángoló munkásmozgalom tükröződése a művészetben”. A magyar irodalomban Kádár Gusztáv tanulmánya a Magyar Közélet 1903. 8. (június 15-i) számában *Szépirodalom és szociálizmus* címen éppen erről akarja meggyőzni olvasóit. Nem írja le a naturalizmus terminus technicust, de nem hagy kétséget afelől, hogy mindvégig a naturalizmusról beszél, a „Flauberti iskoláról”, mely „új ösvényre tért és először boncolja és írja meg a maga valóságában az embert”.

Különbözik tehát ez az irodalom a régitől, az író is mindenekelőtt a „jövő” embere, „jobban lát” és ami a leglényegesebb, azok az eszmék foglalkoztatják, „melyek még mélyen érlelődnek a kor emberében”, és az a társadalmi réteg, illetve osztály áll figyelme középpontjában, mely „elégedetlenkedik, küzd és az által előkészíti és lefoglalja a jövőt”. Axiómaszerűen írja Kádár Gusztáv: „minden kornak az irodalma egyszersmind a történelme az elkövetkezendő időknek”. Ezért kell, fejtegeti a tanulmány írója, az egyes korok irodalmának a másik korétól különböznie, ezért különbözik a jelen irodalma is az őt megelőzőtől, mégpedig abban, hogy az írók más körből veszik témájukat és más a feldolgozásmód is: a „meseszöveget egész mellékesnek tartják, gondot reá egyáltalán nem fordítanak, a kerekdedséget, a befejezettséget nem tartják fontosnak, ami inkább előtérbe lép, az az ambíció: megírni az embert”. Azután pedig: „A kötött beszéd, a poézis jelentékenyen háttérbe szorult, a próza dominál mindenütt, de ennek is határozott iránya van. A kor regénye irányregény, drámája iránydráma. Mintha az írók sokkal komolyabbnak tartanák a kort, semhogy az irodalom a szórakoztatás eszköze legyen. Napjaink irodalma eszméket hordoz, gyökerét mélyen beereszti a mindennapi élet talajába, a szépirodalom hihetetlen terjeszkedést ölt, szaturálva van politikai, filozófiai eszméktől, sőt a közgazdasági eszméktől sem idegenkedik, tárgykörébe vonja azt is.”

Végezetül a legfontosabb jellemzője a kor irodalmának a tanulmány szerzője

szerint az, hogy immár nem a polgári társadalom körében mozog az írói érdeklődés, hanem odanéz, ahol a „forrongás a legnagyobb, az energia a legkitartóbb, azaz a munkásosztály életét és a nyomort, mint a jövő kor küzdelmének legerősebb rugóját” figyeli. Ezért Kádár Gusztáv kora irodalmát a „kis emberek irodalmának” nevezi, mert a kisembereket, akiknek nincsenek születésbeli előnyei, követi utcán, gyáracsarnokban, kikötőkben, a tőzsdén az író. A tanulmány szerint az irodalom demokratizálódásának a jele ez. Példái között Zola-művek címei vannak. A *Termékenység* és a Rougon-Macquart-ciklus regényei politikai eszméket hordoznak, közgazdasági eszméket találni a *Párizs gyomra* szövegében, mely egy világváros élelmézését, a vásáracsarnok életét tárgyalja. Ennek az iránynak még két fontos ismervét mutatja fel: irányzatosságát és nemzetköziségét. Irányzatossága a szocializmus eszméjével és a megfigyelt társadalmi osztály körülményeivel van kapcsolatban. „Az irodalom – olvassuk – erősen benne van a társadalmi harcban, irányítja azt, gyakran és szinte ambicionálja a politikai vezetést is.” Az irányzatosság főbb tételei pedig a következők: „A klerikalizmus megdöntése, a proletárság jogainak kivívása, a születési előjogok és a tőke elleni harc, a mai büntetőjog, a családjog megváltoztatására irányuló törekvések mind helyet találnak a mai kor szépirodalmában. Ma még egy másodrendű író is kénytelen ilyen magasabb szempontok szerint dolgozni.

A becület fogalmának új megvilágítása Sudermannál, a klerikalizmus elleni harc Perez Galdosnál vagy a Zola *Lourdes*ében, a feminizmus elvéért való küzdelem Ibsennél a *Nórában*, a *Hedda Gabler*ban, vagy *A tenger asszonyában*, a szociális eszmék propagálása Zolánál, Björnsonnál, Cavalottinál, Tolstojnál, Knut Hamsunnál egy egységes harmóniába olvad össze és mint a mai kor vezető eszméi, a jövő kor politikai eszméit is képviselik.”

A jövőről, amelyért a proletariátus küzd, *A takácsokban* és a *Germinál*ban esik szó Kádár Gusztáv szerint.

Ami pedig a naturalizmus nemzetköziségét illeti, azt a tanulmány szerzője nemzetközivé vált európai irodalomnak minősíti. Knut Hamsun norvég (dán – mondja a szerző), Heyersmans, a *Remény* írója, holland, Gorkij orosz, Perez Galdos spanyol, Zola francia, Cavalotti olasz, Björnson és Ibsen norvég, Hauptmann, Dreyer német. Többen a szocialista párt hívei is egyben, mint Björnson, Cavalotti és De Amicis – és nem véletlenül, hiszen az egész irány a szocializmusra esküszik: „Miként egykoron Byron tollal és karddal harcolt Görögország felszabadulásáért, úgy küzdenek most az irodalmi zsenik, a költőkirályok a nyomor megszüntetéséért és az agyukat kölcsönzik oda fegyverül a proletárság küzdelmének.”

Az irodalom eltársadalmiasodásának a folyamata játszódott tehát le a naturalizmusban, bekövetkezett az a gyökeres fordulat, amelyről Szana Tamás 1875-ben és Vajda János beszélt. Szana Tamás próféciája pedig hangzik a következőképpen: „Az emberi társadalom égető kérdései mindinkább előtérbe nyomulnak... Átalakulások előtt állunk, melyeknek horderejét még csak nem is sejthetjük.”

Hogy a naturalizmusnak sok ellenzője volt, a vele szembeni ellenállásnak pedig több forrása is, nyilvánvaló. Ezek egy részéről írta 1938-ban Eckhardt

Sándor: „Ahhoz, hogy erőteljes magyar realista vagy naturalista regény fejlődjék ki francia hatás alatt, úgy látszik, hiányzott a magyar prózairodalom szelleméből a kritikai él, a merész látás, mely szükséges ahhoz, hogy mint Maupassant vagy Zola, az élet csúfabbik oldalát mutassa olvasóinak és hiányzott a közönség, mely a kritikát elfogadja. A magyar költészet és Mikszáth kedélyes realizmusa nem francia hatásokat oldott fel magában, de jórészt magyar valóságglátáson alapszik, amely szintetikus, lélekbe látó, mint Aranyé, vagy lírai öntetű, romantikus, mint Petőfié. Az optimista látású magyar közönség 1867 után nem is fogadta el a naturalisták sötétenlátását, csak olyan íróknak tapsolt, aki hízelgett nemzeti hiúságának, s ezért szívesen nézi meg a színházban a francia társadalom Dumas-féle szatírját, de csak efemér sikert biztosít a francia iskolázottságú Csiky Gergely felületes társadalmi rajzainak.”

Több részlete Eckhardt Sándor magyarázatának vitatható, a magyar uralgó osztály optimizmusáról mondtak azonban elfogadhatók: rajtuk mérhetjük annak a politikai-esztétikai ellenállásnak az erejét, amely a magyarországi naturalista irodalommal szemben fenntartásokban és elutasításokban mutatkozott meg.

A naturalista irányról, íme szinte minden lényegeset tudni lehetett az 1880-as években Magyarországon. Nyilvánvaló volt, hogy új vonásokat kap a magyar irodalmi élet is: például demokratizálódik és kommercializálódik. „Minden irodalmi és művészeti alkotás ma már bizonyos fokig ipari vállalat is...” – szögezi le a Budapesti Szemle értekezés-írója 1888-ban (Neményi Ambrus), s közli, hogy Zola *Nanájából* egyetlen napon ötvenötezer példányt adtak el Franciaországban. A naturalizmus „szenzációhajhászását” is ezzel magyarázzák: keresik a szenzációs újtonságokat”, amelyeket nyilvánvalóan az író csak a maga korában találhat meg, a törvényszéki tárgyalások forrásainál. Itt vannak a kísérleti regények igazi tárgykörei is – eggyel több ok tehát, hogy az élet feltárulkozó kórképei riasztóan hassanak. Pontosan informálnak az ismertető a „ciklus-regény” balzaci örökségének a naturalista irodalomban játszott szerepéről, s mint Haraszti Gyula Ohnet-tanulmányában írta, Zola szerint egyedül a ciklusokba szervezett regények nyújtanak alkalmat az élet „tökéletes” és „igazi” visszatükrözésére, ábrázolására. Egyértelműen tényként rögzíti a magyar irodalom is, hogy a naturalizmus a lélektan fiziológiai érdeklődésével helyettesíti. Ebből pedig közvetlen módon adódik, hogy az érzékiség a naturalista regények egyik „kimeríthetetlen kincsesbányája”. Végül pedig ott van a magyar irodalmi köztudatban is a naturalizmus két technikus terminusa: a *proces-verbal* és a *modernité* – a jegyzőkönyv és a modernség, vagyis azok az ismérvek, amelyek a naturalizmust könnyen felismerhetővé teszik.

Mindezek ismeretében csodálkozunk kellene, ha a magyar naturalista próza, és annak keretében a naturalista regény meg nem születik már az 1880-as évek első felében. Ám nem véletlenül, szinte csodával határos módon, Bródy Sándor amolyan fiatalos huszárvágásával, valamilyen provinciális virtusból! De fölöttébb tudatosan, amit az 1880-as évek magyar naturalista programirásai bizonyítanak, nem különben az a szenvedély, amellyel Bródy Sándor

a naturalista próza majdnem minden lehetőségét egy évtized alatt ki akarja próbálni, olvasói szeme elé tárná a modern, az immár kapitalistává vált életforma képeit és körképeit, amelyek egyúttal körképek is. Nem megkésett és alig értékelhető kísérletekről van tehát szó akkor, amikor a magyar naturalista irodalomról beszélünk. A nyugat-európai periodizációk tükrében is ezt kell megállapítanunk – a legfrissebbekét tekintve is, amelyekben a keret a *Germinie Lacerteux* (1864) és a *Cseresnyéskert* (1905).

A naturalizmus első nagy hullámának, illetve diadalának évtizedében, az 1880-as években, születik meg a magyar naturalista irodalom a maga sajátos vonásaival és természetes vonzásokörével. Ezek Jókai Mórt éppen úgy befolyásolták, mint Mikszáth Kálmánt, és alig találni prózairót e korszakban, akinek művén a naturalizmussal való találkozásnak nyoma ne maradt volna. Korszerű természetesen a XX. század első évtizedeiben is, elannyira, hogy Kosztolányi Dezső 1923-ban, miközben partalanítja, védelmére is kel azok ellenében, akik meghúzták a naturalizmus felett a lélekharangot, és hirdették, hogy divatját múlta, hogy halott irány: „Ami az előbbit illeti, nem tudom, volt-e divatosabb kora a naturalizmusnak, mint most, mikor a stílusok farsangjában, melyet a futurizmus, dadaizmus hozott ránk, németek, franciák, angolok egyaránt a nemes naturalizmusra tekintenek, a »stílusok anyjára«, a neonaturalizmusra, mely egyedül kalauzolhat ki bennünket a mai útvesztőből.” (*Különvélemény a naturalizmusról*) Évekkel előbb is ez volt a véleménye, miként a Herman Heijersmans drámájáról írott 1918-as kritikája is bizonyítja. „És a jó naturalizmusban is – hirdeti – van valami meg nem áporodó, el nem évülő, időtálló. Hiába, ez a kezdet, és minden igazi irodalom – a jelképes is, mely igazán összefogja a szálakat – a naturalizmusra épül.”

A magyar naturalizmusnak is ebben van többek között az irodalomtörténeti jelentősége.

Rezime

„Prevelika privrženost stvarnosti“

(O mađarskom naturalizmu)

Ova studija razmatra i vrednuje ona kritička reagovanja koja su pratila pojavu naturalizma u književnom životu u Mađarskoj. Tako se u njoj konstatuje da je naturalizam u stvari bio jedini književni pravac u kojem su književno javno mnenje i čitalačka publika znali sve već onda kada on još nije bio neposredno prisutan u mađarskoj literaturi, odnosno u književnim delima. Zanimljivost ove pojave je u tome što su mađarski pisci i kritičari, koji su boravili u Parizu, naturalizam prvo videli na pozorišnoj sceni, a zatim u tome što je štampa u unutrašnjosti zemlje bila jedan od najvećih propagatora naturalističkog ukusa. Na osnovu objavljenih recenzija autor studije utvrđuje da je naturalizam kao književni pravac dospelo u žarište žestokih napada kako zvanične politike tako i književne politike, koje su nastojale da minimiziraju prvenstveno njegovu ulogu u razotkrivanju stvarnosti, odnosno da po cenu svaku diskredituju tu njegovu ulogu

u očima čitalaca. Detronizaciju idealizovanog realizma u istoriji mađarske književnosti konačno je ipak izvršila sama naturalistička estetika.

Summary

“Immoderate Devotion to Reality”
(About the Hungarian Naturalism)

The study takes into consideration and evaluates those critical reactions which followed the appearance of naturalism in the Hungarian literary world. It states that naturalism is the only literary trend about which the literary public opinion and reading public had known everything, even then when it was not yet present in the Hungarian literature directly, in works. Interesting feature of this phenomenon is, primarily, that naturalism was discovered on the stage by Hungarian writers and critics visiting Paris and, secondly, that the provincial press was one of the leading propagator of the naturalist taste. On the basis of published critiques, the author points out that the naturalist trend has become the centre of violent attacks of the official and literary policy and, in the first place, it was a tendency to diminish its reality-revealing role, i. e. to discredit this role in the readers' eyes at any price. Finally, the dethronement of the idealizing realism had to be carried out in the Hungarian history of literature by naturalist aesthetics.